

Марија Панић¹

Катедра за романистику
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

ЖЕНСКЕ ФИГУРЕ У ФРАНЦУСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ БЕСТИЈАРИЈУМИМА: БИОЛОГИЈА КРОЗ ПРИЗМУ ИДЕОЛОГИЈЕ

У раду се проучава статус женских фигура људи и животиња, као и вредновање женскости уопште узев, у француским бестијаријумима из XII и XIII века. Као полазишну тачку узимамо вредновање женскости у времену позне антике (када се формирао садржај *Физиолога*, као претече бестијаријума, али и валоризација женскости у раном хришћанству) и у времену настанка бестијаријума, пошто је идолошка позадина била неопходна за разматрање свих појава у средњем веку. У анализираном корпусу, позивајући се на тадашњи културноисторијски контекст и на одлике жанра, проучен је приказ женских фигура и њихово вредновање у оквиру бестијарних поглавља, као и свако експлицитно позивање на категорију рода у оквиру њих. Анализирамо и жене као рецепијенте бестијаријума.

Кључне речи: женскост, животиња, *Физиолог*, бестијаријум, грлица, сирена, хијена, једнорог, француска књижевност средњег века

Идеологија прожима дидактичку књижевност средњег века, будући да су аутори учених текстова припадали Цркви, те се природа описивала и тумачила у складу са црквеним учењем. Подсетимо се речи Мишела Пастуроа, великог француског медијеалисте, да је човек средњег века умео да разликује стварност од маште, али да је за њега био истинит свет симбола и поучни садржај, а не чињенично стање („*l'exact n'est pas le vrai*“, Pastoureau 2011: 12–13). Из тих разлога, очекује се да и приказ женских јединки у француским средњовековним бестијаријумима, као веома заступљеном жанру, буде у складу са тада важећом идеологијом: не у складу са онима што се могло видети у природи, већ доследно ономе чему је подучавала Црква.

Узевши као корпус пет традиционалних француских бестијаријума, насталих током XII и XIII века, у раду ћемо анализирати приказ женских јединки животиња у зоолошком делу бестијарних поглавља (тзв. *йрирологи*, франц. *natura*) и позивање на родне одлике у оквиру поучног дела бестијарних поглавља (тзв. *шумацење*, франц. *senefiance*), у коме се упућује поука читаоцу како да се понаша. Подсетимо да су *Бес-*

1 ms.marija.panic@gmail.com

џијаријум Филипа де Таона (Philippe de Thaon: *Bestiaire*), Жервезов Бесџијаријум (Gervaise: *Bestiaire*), Божански бестијаријум Гијома Нормандијског (Guillaume de Normandie: *Le bestiaire divin*), као и Бесџијаријум Пјера де Бовеа (Pierre de Beauvais: *Bestiaire*) и Бесџијаријум псеудо-Пјера де Бовеа (pseudo-Pierre de Beauvais: *Bestiaire*) прави представници свога жанра, те да су складу са традицијом *Физиолоџа* појаве из природе (животиње и поједине биљке и камење) описују, тумаче као алегорију Бога, човека или ђавола, те дају експлицитну поуку хришћанину како да се понаша у складу са правилима вере². Како се у оквиру овога жанра јављају и љуске фигуре, размотрићемо и статус женских фигура. С обзиром на то да сваки средњовековни спис има и примаоца (појединца или колективитет), што је један од важних елемената средњовековног текста као поруке (Zumthor 2000: 45–60), размотрићемо и жене као реципијенте ових бестијаријума. Најпре ћемо посветити пажњу дефинисању и валоризацији женскости, онако како је она приказивана и вреднована у средњовековној књижевности и култури.

ЖЕНСКОСТ У ИДЕОЛОГИЈИ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Средњовековно дефинисање, виђење, позиционирање и вредновање женског рода има корене, као и *Физиолоџа*, у раном хришћанству и у позној антици. Као такво, утемељено је у јудеохришћанској и античкој (грчкој и латинској) филозофији и традицији. Женски род је као „други пол” (употребимо речи Симон де Бовоар) био смештан и упоређиван, па и вреднован, не самостално, већ искључиво у односу на мушки пол.

Подсетимо се основних извора јудеохришћанског и античког позиционирања и вредновања женског рода. Наиме, и поред јасног истицања једнакости свих у *Посланици Галаџима* св. Апостола Павла³, ипак се током векова хришћанства истицала надређеност мушкарца у односу на жене, такође присутна у посланицама (*Еф* 5, 22–25). Проучаваоци рода и средњовековне културе (Agacinski 2005, Agacinski 2012: 71–79, Frugoni 2022: 13–59) истичу да је до те разлике дошло због различитог тумачења Прве и Друге књиге библијског *Посћања* у раном хришћанству. Према 1. књизи *Посћања*, наиме, приказује се да су створени мушкарац и жена: „И створи Бог човека по обличју свом, по обличју Божјем створи га; мушко и женско створи их” (1 *Мој* 27). У 1. глави *Посћања* није, дакле, приказана хронологија стварања мушког и женског пола, нити супериорније вредновање једног пола у односу на други. У 2. глави *Посћања*, међутим, детаљније је приказано стварање

2 Више о француским средњовековним бестијаријумима и њиховим изворима, и *Физиолоџа* као претку овога жанра, видети у: McCulloch 1962: 15–44, Zucker 2004, Pastoureau 2011, Панић 2014: 68–72.

3 „Нема више Јудејца ни Јелина, нема више роба ни слободнога, нема више мушког ни женског, јер сте сви ви један (човјек) у Христу Исусу” (*Гал* 3, 27).

мушкараца и жене, као и опис прародитељског греха: мушкарац је створен пре жене, док је жена створена после, од Адамовог ребра. Самим тим, мушкарац (Адам) био је једно време једини и потпуни представник људског рода. Разлог инфериорног позиционирања жене у односу на мушкараца у раном хришћанству јесте, дакле, хронологија стварања у 2. књизи *Посиана*, као и одговорност за прародитељски грех, која је пренета на поводљиву Еву. Додајмо и да су у раном хришћанству постојала различита тумачења и различите валоризације полова: преовладало је мишљење да је женски род ниже валоризован у односу на мушки (Agacinski 2005).

Како примећује Кари Вогт (Vogt 1985), у најранијим периодима хришћанства⁴ могу се наћи елементи који иду у прилог једнакости полова, али и они који истичу разлику између полова и воде различитој валоризацији. Тако, св. Климент Александријски, велики теолог раног хришћанства, истицао је истоветност и исту валоризацију душа мушкараца и жена, док у телесним карактеристикама и даље подвлачио различитост. Наспрам томе, Ориген је квалификацију „мушко” и „женско” употребљавао да духовне појаве (особине душе, снагу воље и сл.) метафорички окарактерише као „јаке” или „слабе”. Кари Вогт додаје примере хагиографија ранохришћанских светитељки, у којима је њихова храброст оцењена као мужевна. У вези са овом тематиком, Агасински (2005) наводи примере светитељки које су показале велику храброст и неустрашивост, те је стога у житијама њихова врлина називана „мужевном врлином” (« 'mâle' vertu »): женама, дакле, није ускраћивана способност да буду борбене и снажне, али се сматрало да су се тиме уздигле изнад уобичајених особина женског рода, те су стога истакнуте поређењем са мушким родом⁵.

Подсетимо да су свети оци раног хришћанства, још од св. Апостола Павла, били одлични познаваоци античке филозофије (Nešković 2004, Fedou 2010a, Fedou 2010b), те се код њих могу препознати елементи који потичу из грчке и римске културе. Стога, уколико се вратимо још раније, ка грчкој антици, видећемо да је и ту женски род приказан као касније створен, а самим тим и ниже вреднован (Платонов *Тимај*). Штавише, у напоменама издању Платонове *Гозбе*, М. Ђурић објашњава да су саговорници опозвали играчице, или их послали „женама у кући”, зато што су жене биле на нижем ступњу образовања и није се могло очекивати да учествују у озбиљним разговорима. Ђурић упоређује ово са једном ситуацијом у Новом завету: „И тада дођоше ученици његови, и чуђаху се где говораше са женом” (Јн 4, 27) (Platon 1964: 77). *Нови завети*, дакле, чини прихватљивом неке ситуације и разговоре који у античкој Грчкој нису били замисливи. Познато је да је у Римском царству *pater familias* имао дискреционо право да не прихвати новорођенче; чешће су из кућа

4 Ово је и период настанка списа *Физиолог*, претече средњовековних бестијаријума.

5 О овом топосу в. Томин 2011.

у то време избациване девојчице. Хришћанство је искоренило овај обичај.

Услед овако богатог и шароликог наслеђа из јудеохришћанске и античке културе, као и разноврсних тумачења и валоризација, у средњовековној идеологији жене су ипак вредноване као физички и морално инфериорне у односу на мушкарца. И поред ретких примера утицајних жена (Алиенора Аквитанска, Елоиза, Хилдегарде од Бингена, Херада од Ландсберга, в. Duby 1995а и 1995b), жене су редовно маргинализоване, а по правилу се истицала потчињеност жена у односу на мушкарце, схваћена као елемент природног устројства (Klarisch-Zuber 1999). У ученим и црквеним списима тога времена, постојала су три значајна библијска модела жена: као Богородица (мајка и девица, после безгрешног зачећа), Ева (прамајка човечанства, одговорна за прародитељски грех) и Марија Магдалена (према западном хришћанству, грешница и покајница) (Dalarun 2002). У односу на ове библијске моделе истицане су особине жена: модел Богородице био је недостижни идеал, а слабости и нагонско понашање приписиване женама налазиле су подлогу у моделима Еве и Марије Магдалене. Још у раном хришћанству, жени је намењена улога да буде мушкарцу друг и помоћница, и да буде задужена за подучавање у дому у складу са правилима вере (Quérel 1997); ова улога се задржала током целог средњег века.

ЖЕНСКОСТ У КАТЕГОРИЈИ ЖИВОГ СВЕТА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДИДАКТИЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Специфично за средњовековно схватање природе јесте прављење суштинске разлике између човека и животиње (Agacinski 2012: 75, Frugoni 2022: 13–57), а потом и разлике између полова. Наиме, човек, створен „по облику Божјем” (1 Мој 27), има бесмртну душу, а по задатку добијеном од Творца у Еденском врсту именован је животиње и наменио им задатке у оквиру створеног света, пошто му је дата власт над животињама⁶. Из свих ових разлога, нарочито због тога што је екосистем тадашње Европе био такав да је човек био окружен животињама (Audouin-Rouzeau 2004, Pastoureau 2011, Cintré 2012), свет животиња се поставио као значајна почетна тачка за поуку и морализацију.

Бестијаријум, као један од најпопуларнијих средњовековних жанрова чији је задатак био да подучи читаоца користећи *Књиу њприроде*,

6 Иако Фругони истиче одсуство емпатије средњовековног човека према животињама (Frugoni 2022), ипак бисмо се сложили са Пастуроом (Pastoureau 2004: 30–33) да је поред овог првог, антропоцентричног схватања поретка у природи, према коме су животиње нижа бића и подређене човеку, у средњем веку постојао и други, блискији однос са животињама, осећај јединства и сродности. Наиме, поред св. Фрање Асишког, кога спомиње Фругонијева, додали бисмо примере из хагиографија и легенди (Pastoureau 2008), који су старији од упечатљивог примера св. Фрање Асишког, а који су указивали на то да је постојао заштитнички однос према животињама.

сведочи управо о томе. Као поучно штиво, бестијаријуми су били намењени властели (мада је њихов садржај долазио и до неуког народа путем беседа и других жанрова, као и украсима на црквама), а међу њима било је и учених жена. *Бестијаријум* Филипа де Таона посвећен је Аелизи Лувенској, жени краља Хенрија I Енглеског и састављен је управо поводом њиховог венчања, као поучно штиво и разонода за младу краљицу. Критичари су уочили да *Божански бестијаријум* Гијома Нормандијског има раскошан проповедни тон (Evdokimova 1998), те се може претпоставити да је овај спис био намењен како мушкарцима, тако и женама, које су иначе биле писмене и често посвећене неговању културе и учености.

Кад је реч о биолошким особинама тела, у средњовековној медицини, која је преузела хипократовско-галенско наслеђе, женско тело приказивано је као другачије од мушког, као хладније, влажније и слабије (Verdon 2006). Женски репродуктивни органи приказивани су као аналогни мушким. Када је реч о родитељству, сматрало се да се наслеђују особине оца, који даје форму потомству, а да женско тело даје само материју за развој плода (Agacinski 2005: 91–92). Из свих тих разлога, статус оца у феудалном друштву био је (Lett 2000) далеко изнад статуса мајке.

На основу културноисторијског контекста, може се, дакле, очекивати да ће у бестијаријумима женске јединке како људи, тако и животиња, бити приказиване као другачије од мушких, слабијег карактера и мањег значаја у односу на мушке јединке.

ЖЕНСКОСТ У ФРАНЦУСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ БЕСТИЈАРИЈУМИМА

Познато је да у природњачким деловима поглавља бестијаријума, у складу са одликама овога жанра, није заступљено доследно приказивање животиња по било ком критеријуму. На пример, није за сваку јединку приказан начин кретања и средина у којој живе (критеријум по коме су се у средњем веку разликовале врсте животиња), исхрана, станиште, размножавање. Из тих разлога, не очекује се да се у поглављу о свакој животињи пронађу и мушка и женска јединка. Међутим, уочљиво је да су мушке јединке чешће приказиване, те се могу доживети као „неутралне” јединке: оне углавном представљају своју врсту.

Када је реч о женским јединкама животиња, оне су бројчано најзаступљеније у оквиру поглавља у којима се приказује родитељство, и то најчешће у онима у којима је приказан родитељски пар. Анализу можемо започети примером слона. Овај симбол, као један од најзаступљенијих у традицији *Физиологиа*, а и једно од најобимнијих поглавља у оквиру те традиције, јавља се у свим анализираним бестијаријумима (*PT*, XVI; *G*, IX; *GN*, XXXV; *PB*, XXXIII; *PPB*, LX). У природњачком делу

поглавља, приказана је чедност слоновског пара и одсуство жеље за парењем, све док не зажеле потомство. Када осете потребу за потомством, одлазе на Исток, ка Земаљском рају; близу Земаљског раја проналазе биљку мандрагору, која у њима буди сексуалну жељу. После конзумирања ове биљке, женка зачиње. Потом, када дође време за рађање, женка доноси на свет младунче у језеру, док мужјак надгледа околину како би женку и младунче бранио од змаја, као непријатеља *par excellence* у бестијаријумима⁷. У експлицитном тумачењу алегорије, интерпретирају се као Адам и Ева.

Ово поглавље садржи бројне аналогije са књигом *Посџања*. У поглављу је уочљива кохезија пара (уп. 1 *Мој* 2, 24) и потреба за остављањем потомства (уп. 1 *Мој* 1, 28). Може се рећи да су у овом поглављу мушка и женска јединка испуниле своју улогу, свака своју, која им је намењена у општем поретку, што је било важно у идеологији средњовековног феудалног друштва. Ово је пример узорног родитељског пара, из неколико разлога. Најпре, својом посвећеношћу врлини укључује се у хришћанску перспективу средњег века. Потом, још у Плинијевом *Познавању природе* приказан је као животиња најсличнија човеку (*HN*, VIII, i–xii): могао је, дакле, у потпуности да илуструје вредности које се заступају у бестијаријумима.

У неким текстовима приказује се да иницијатива потиче од мужјака слона (*GN*, *PB*, *PPB*), те је он покретач родитељског пара. У свим текстовима, мандрагору прво једе женка, па потом мужјак, у чему се уочава аналогија са књигом *Посџања*, јер је иницијатива за грех приписана женској јединки. Наиме, иницијатива за остављањем потомства приписана је мужјаку, као племенитији порив; иницијатива за непосредним чином приписана је женки, чиме се она приказује као инфериорна у односу на мужјака, јер је мотивисана телесним поривом, док је мушко понашање мотивисано разумом.

Друго поучно поглавље о животињи која је испунила улогу коју јој је Творац наменио у свету, што је у складу са средњовековном идеологијом, јесте грлица. Овај зооморфни симбол, древни и веома заступљен (*Charbonneau-Lassay* 2006: 496–497), био је симбол брачне љубави, верности и оданости. И у бестијаријумима које смо проучили, она се редовно јавља као похвални симбол (*PT*, XXX; *G*, XXV; *GN*, XXXI; *PB*, XXVIII; *PPB*, LIII) и, док у природњачком делу приказује верност грлице мужјаку, чак и после његове смрти (симбол која велича удовиштво), у интерпретативном делу поглавља означава оданост Цркве Христу, у складу да учењем *Новой завети* (*Еф* 5, 22–25). У *G* поука у оквиру интерпретативног дела поглавља бестијаријума експлицитно велича чедност. Бестијаријуми истичу лепоту, честитост, верност и једноставност ове птице, њену љубав према мужјаку и њено жаљење за њим после смрти. У овом поглављу, подударују се метафорична употреба симболике полова и дословно посматрање природе: иако метода опсервације

7 Уп. поглавље о голубовима и дрвету *пердиксион*, о пантеру, о јелену.

није била заступљена у зоологији тога времена⁸, идеолошки мотивисан садржај овога поглавља одговара искуственој стварности, јер се грлице иначе крећу у пару. И код овог зооморфног симбола, женска јединка дефинисана је и вреднована односом према мушкој јединки⁹.

Два поглавља која смо анализирали у попуности се уклапају у идеологију средњовековне књижевности и културе, штавише, можемо рећи да је зоолошки садржај потпуно мотивисан идеологијом: женка је оријентисана ка мужјаку и ослања се на њега.

Слично је у поглављима у којима се јавља родитељство: о лаву (PT, I; G, I; GN, I; PB, I; PPB, I), орлу (PT, XXV; GN, VIII; PB, VIII; PPB, XXI), пеликану (PT, XXVIII; G, XIX; GN, VI; PB, VI; PPB, VII), пупавцу (PT, XXXI; G, XXII; GN, X; PB, IX bis; PPB, XXIV). Једино у поглављу о пупавцу није присутна хијерархизација родитеља, те да се у бризи младунаца према остарелим родитељима очекује потпуна посвећеност родитељима. У осталим случајевима када се јављају оба родитеља, доминантнија је мушка фигура.

Тако, у поглављу о орлу, отац проверава младунце излажући их тесту посматрања сунца; младунац који није способан да гледа сунце нетремице бива одбачен од стране оца¹⁰. Мајка је маргинализована и једино се јавља у PPB, где је приказано да сноси јаја и одлеће, док мужјак надгледа гнездо постећи четрдесет дана. По излегању птића, мужјак одлази да тражи храну за њих, а када ојачају, подвргава их тесту гледања у сунце. И код фигуре пеликана, чувеног христоликог симбола несебичног жртвовања (Charbonneau-Lassay 2006: 558–570), приказана је углавном фигура оца; једино се у PPB јавља жртва мајке. У латинским бестијаријумима и природњачким списима, међутим, жртвовање пеликана углавном је приписивано мајци (McCulloch 1962: 55–56, 60–61): МекКалохова наводи да није познато објашњење за ову промену. Наше тумачење било би да се понашање оца, који васпитава децу жртвом после праведног гнева, у потпуности укључивало у средњовековно виђење статуса оца и очинских дужности у контексту феудалног друштва, те се стога нашло у овом морализаторском жанру. Додајмо да је у PPB (VII, 10–13) приказано да је мајчинска жртва мотивисана природом (« *par nature* »), чиме се још једном понашање женке објашњава телесним, природним, нагонским мотивима.

У погледу родитељства и хијерархизације родитеља илустриран је пример лава, који је био веома значајна фигура средњовековне симболике у дидактичкој књижевности и хералдици (најзаступљенији симбол на грбовима, и краљ животиња: Pasturo 2016), а поврх тога и животиња заступљена у менаџеријама великаша тога времена (Cintré

8 О почечима методе опсервације у XIII веку у: Panić 2020: 51–52.

9 Више о симболу грлице у бестијаријумима у: Панић 2014.

10 У GN, бестијаријуму написаном са пуно говорничког дара и видно проповедног тона, ово понашање се објашњава тиме што неко може да замени јаја у гнезду (ст. 675–678, 687–691); тиме Гијом Нормандијски даје легитимитет у феудалном друштву овом понашању орла.

2012: 14–17). Лав је био и веома значајан бестијарни симбол: наиме, у свим анализираним бестијаријумима, поглавље о лаву, као христоликој фигури, са своје три импресивне *иприроде* отвара бестијаријуме. У трећој описаној *иприроди* лава, у родитељској улози, мајка има пасивну улогу: она доноси на свет мртворођене младунце, а отац их трећег дана васкрсава. Ситуација је, дакле, иста као и у другим бестијарним поглављима о животињским паровима: отац има пресудну улогу, а мајка само пасивно доноси младунце на свет.

У поглављима у којима се јавља само мајка животиње, приказана је скоро искључиво у неповољној улози. Тако, у поглављу о јаребици (PT, XXIV; G, XX; GN, XXVII; PB, XXV; PPB, L) фигура ђавола који заводи вернике алегорично је представљена сликом јаребице, којој је приписана одлика да узима јаја друге птице и да их одгаја као своја; када се излегну, птићи препознају глас своје праве мајке и остављају лажну мајку. У интерпретативном делу поглавља, права мајка је протумачена као слика Цркве, а младунци као верници. Цео биолошки приказ свакако је неповољан по птицу која је носилац поглавља. Потом, ној је приказан као птица која оставља јаја у песку да се сама излегну на топлоти сунца, потпуно заборављајући на њих (PT, XIII; G, XXI; GN, XXX; PB, XXVII; PPB, XXIX, LII). Иако је приказан као заборавна птица (није наглашено да је женка, али може се претпоставити да је тако, пошто сноси јаја), у интерпретативном делу поглавља његово понашање је позитивно протумачено, као алегорија човека који је спреман да запостави земаљска ради небеских добара. Поглавље о мајмуну (PT, XX; GN, XXII; PPB, XLVI) слика мајку која прави разлику између младунаца: дражег младунца носи у наручју, а онога кога мање воли носи на леђима. У GN приказана је честа сцена из дидактичке књижевности средњег века: када је ловци појуре, она се у бекству умори и, пошто је принуђена да хода четвороношке, испушта дражег младунца, док опстаје онај мање драг. Овде је мајчинство приказано као нагонско, па и контрапродуктивно: мајка се различито односи према својим младунцима и губи онога који јој је дражи. Приказана је, дакле, као јединка која доноси одлуке нагонски, не разумом, већ осећањима, што доводи до негативне валоризације ове животиње. И у поглављу о тигру (PPB, VIII) слична је ситуација: наиме, приказује се стратегија лова на тигра тако што се поставља огледало на пут. Тигрица, гледајући свој одраз, застаје и диви се сопственом изгледу, мислећи да је то њено младунче. Ловци користе њену непажњу и односе младунце. Тумачење упозорава читаоца да не буде као тигрица, коју разне разоноде могу да скрену са правог пута. И овде је мајчинство приказано као нагонско, повезано са материјом а не са разумом: заведена сопственим нагоном, тигрица младунце у ствари запоставља. У већини поглавља бестијаријума у којима је приказана женка животиње у улози мајке, онда је, дакле, представљена као слабо биће, везано за материју и нагон, што је у складу са средњовековним идеолошком позадином валоризације полова.

Изузетак у приказивању самих мајки је поглавље о бисеру¹¹, у коме је приказана Богородица. Ово поглавље се јавља једино у *PT* (иако се јављало у латинском *Физиолоу* верзија *B* и *B-Is*, од којих су преводом настали француски бестијаријуми). Природњачки и интерпретативни део поглавља приказују и симболички тумаче безгрешно родитељство. На почетку се описује настанак бисера: према овом спису, он настаје у води, код острва Цејлон (« *Tarpe¹²* », ст. 3022), из беспрекорно глатке шкољке (у овом спису названа је каменом), која може да прими небеску росу. Шкољка излази ван воде ујутро и, примивши небеску росу, враћа се на морско дно. Од росе настаје бисер. Аутор наглашава беспрекорно глатку природу шкољке, без пукотина (« *senz fRAINTURES* », ст. 3034; « *Ne crevace n'iert truvee* », ст. 3042). Цео овај процес приказан је као зачеће (« *De cele enpreignent e sunceivent* », ст. 3032), трудноћа (« *Cum mere porte son enfant* », ст. 3038) и порођај (« *Puis su s'ovre, sin ist la pierre* », ст. 3039). Истицањем беспрекорне глаткости, Филип де Таон подвлачи значај девичанства: наиме, како истичу медијевалисти, према средњовековним списима, женско тело било је, у идеалном случају, глатко и девичанско, док су отвори (уста и полни орган) били сматрани извором греха (Verdon 2006: 12). У интерпретативном делу поглавља, Филип де Таон тумачи бисер као алегорију Христа, а шкољку тумачи као слику Богородице. Поглавље о бисеру једино је у бестијаријумима које је осмишљено на основу безгрешног зачећа и девичанског материнства. Део овога поглавља, Филип де Таон посвећује истицању врлине девичанства (ст. 3073–3080), што је у складу са намером аутора овога бестијаријума да укључи проповедне теме у свој поучни спис.

Постоје и поглавља у којима су приказани, са биолошке тачке гледишта, нетачни подаци о мајчинству животиња. Тако, ласици је приписана одлика да зачиње преко уста, а рађа кроз ухо (*PT*, XII; *G*, XXVII; *GN*, XXVIII; *PB*, XXVI; *PPB*, XIII). Шарка је приказана као животиња која током зачећа гута мужјакову главу и тако га убија (у *G* је ово протумачено као последица њене велике похоте), док сама страда од младунаца током порођаја, јер је парају по боку (*G*, XI; *PPB*, VI). И овде се могу видети елементи мизогиније.

У поглављима у којима није приказано родитељство, женске јединке представљене су и даље у контексту карактеристика приписиваних полу и вреднованих у складу са средњовековном идеологијом и хијерархизацијом полова. Тако, у поглављу о ватреном камењу (*PT*, XXXV; *GN*, III; *PB*, III; *PPB*, IV), приказано је да се ствара јак пламен када се приближе мушки и женски примерак овога камена. У *PB* наведено је да

11 Напоменимо да је у античким списима о познавању природе минералима приписивана одлика да имају пол. Понекад је полна разлика приказивана у оквиру исте врсте камена, а понекад се сматрало да читав минерал припада истом полу (Zucker 2004: 2017). Ширије посматрано, у преднаучном схватању није било ретко природи приписивати одлике полности, како истиче Башлар (Bachelard 1967: 206–237). Из тих разлога се камење, и његова полност, нашло у оквиру овога рада.

12 У дидактичким списима средњег века, острво Цејлон називало се именом Тапробан.

се женски камен приближава мушком, као и у *PPB*, те се, још једном (као у поглављу о слону), иницијатива за телесни контакт, односно у овом случају за грех и похоту, имплицитно приписују женској јединки. У *PT* женски камен приказан је као леп. У тумачењу је дато мишљење да жена удаљава мушкарца од правог пута и даје се експлицитна поука читаоцу да се чува опасности која долази од жена. Међутим, овде је женско завођење схваћено метафорички, као искушење уопште узев, те се читалац упозорава да и честитој жени прете разне опасности и искушења. Наведени су и библијски примери Самсона и Јосифа као упозорење читаоцу, пошто су их заводиле жене; према бестијаријумима, један је искушење победио, а један је био побеђен. Симетрично, наводе се у овом поглављу и библијски примери Еве и Сузанае, где се такође наводи да је једна поклекла пред искушењем, а да је друга искушење савладала. Женска јединка је, тако, приказана као неко ко по природи наводи мушкарца на телесну жељу, али у поучном делу поглавља нема значајније разлике између честитих мушкараца и жена.

И код биљке мандрагоре¹³ приказане су мушка и женска јединка. У оквиру описа женске мандрагоре, може се навестити да је у питању леп примерак биљке, јер је веома лиснат. Осим тога, дата је аналогија мушке и женске јединке мандрагоре са мушкарцем и женом; истакнуто је да женска јединка мандрагоре лечи женске болести. Иако женскост није специјално истакнута, може се, на основу лепоте биљке, приметити аналогија са приказивањем женске жеље за улепшавањем, што је био чест повод за критику жена у црквеним списима средњег века.

Када су приказане саме женске фигуре, без очекиваног ослонаца у виду мушке фигуре, оне су веома јасно укључене у дидактички контекст бестијаријума. Фигура сирене, још од грчке антике (Leclercq-Marx 2014), истиче женску заводљивост:

Физиолог вели да је сирена створена да до пупка личи на жену, а да је у доњем делу тела свога налик птици. Сиренин је пој тако умилан да подмукло обузима оне што морем плове: намами их себи силном милошћу своје песме и и толико им помути ум да заспу. Кад их види где спавају, баци се на њих те их убије. (*ПБ*, 74)

У другом делу поглавља, које је, у складу са одликама овог поучног жанра, посвећено експлицитном тумачењу понашања животиња као да је у питању алегорија, ово понашање хибрида протумачено је као опасност од раскалашног понашања, уопште узев: „Није ли тако и са онима који се успављују у богатствима и задовољствима овога света, а које противници њихови, а то су ђаволи, убијају” (*Ibid.*). Дакле, прво тумачење сирена као симбола јесте родно неутрално, односи се уопште на похлепу и тежњу ка богатствима. Но, постоји још једно тумачење сирене:

---

13 Опис ове биљке део је поглавља о слону, осим у GN, XXXVI, где је засебно поглавље.

Сирене симболизују жене које мушкарце привлаче и убијају их ласкањем својим и речима претворним, док их у сиромаштво не отерају или у смрт. Крила сиренина јесу љубав у жене, коју она лако даје и натраг узима. (*Ibid.*)

Ово је једно од ретких поглавља из анализираног корпуса у који-ма се експлицитно упозорава на жену као на опасност. Упоредимо ову ситуацију, на пример, са поучним списом *Петнаест радосних брака* (*Quinze joies du mariage*, Régnier-Bohler [éd.] 2006), поучним списом из XV века, у коме се, са пуно мизогиније и гамофобије¹⁴, упозорава на превртљивост, манипулативност, грамзивост и похлепу жена и брак приказује као заједница у којој је мушкарац жртва. Слично је и у фаблиоима, популарном жанру грађанске књижевности, у којима се публика упозорава на манипулативност, грамзивост, прождрљивост и уопште узев немилосредно понашање жена (нпр. „Подељени покривач” [« La Housse partie »], „Јаребице” [« Les Perdrix »] и др.), као и у другом делу *Романа о Ружи* (*Le Roman de la Rose*), аутора Жана де Мена (Jean de Meung), у коме су жене приказане као изразито манипулативна бића, која треба и физички кажњавати; све ово је изазвало *Расправу о женама* (*La Querelle des femmes*) у XV веку, у којој су песникиња Кристина де Пизан (Christine de Pisan) и Жан Жерсон (Jean Gerson), ректор Париског универзитета, заступали разуман став да жене не одликују ове страшне особине које су им приписиване.

Слично је и у поглављу о хијени (*PT*, XI; *G*, VII; *GN*, XVIII; *PB*, XVII; *PPB*, XL). У средњовековној дидактичкој књижевности хијена је описивана као двополно биће, односно биће које у неким списима мења пол (*G*), док у другима има одлике оба пола¹⁵. У интерпретативном делу поглавља, ова животиња даје повода за позивање на одлике оба рода. Тако, када има женске карактеристике, у интерпретативном делу поглавља повезује се са жељом за богатствима и превртљивост, виђеним као универзално женске особине.

У поређењу са раније споменутих делима грађанске и дидактичке књижевности, упозорење о опасности која долази од жена, које се јавља у поглављу о сирени и хијени, делује као потврда да мизогинија, иако заступљена, није доминантна у бестијаријумима, односно да није кључни елемент поуке овога жанра, али да се ни бестијаријуми не могу замислити без спорадичног експлицитног позивања на лоше особине приписиване женама.

Још једна упечатљива женска фигура која се јавља у оквиру бестијаријума јесте девојка из поглавља о једнорогу:

14 Гамофобија (грч. γάμος – брак и φοβία – страх) – страх и аверзија према браку.

15 Ова особина је донекле мотивисана искуственом стварношћу, јер женка пегаве хијене (*Crocota Crocuta*) има изражене полне органе, те је тешко разликовати мушку од женске јединке (Trachsler 2012). Могуће је да је наки антички писац видео ову хијену, те је у промењеном облику ова зоолошка особина дошла до средњовековне дидактичке литературе (као што је, на пример, индијски носорог дао инспирацију за најстарији опис једнорога).

Постоји звер коју на грчком зову *monocheros*, што се на латинском каже *unicornis*, једнорог. Физиолог вели да је природа једнорога таква да је растом мали и да личи на јаре. Један рог има насред главе, и тако је крволочан да га никакав човек не може уловити, ако не на овај начин који ћу вам сад казати: ловци одведу девојку младу, девицу, на место где једнорог живи, и оставе је да седи, саму у шуми. Чим једнорог девојку спази, дође и заспи јој у крилу. Тако га ловци могу ухватити и одвести у краљевску палату. (*ПБ*, 74)

Као што видимо, њена улога јесте искључиво пасивна, до те мере да не можемо рећи да испуњава критеријуме да се укључује у идеологију јер својом вољом не остварује ниједну улогу. За разлику од горе споменутих „мужевних жена”, ова девојка не показује снагу воље, тако да не доприноси важећој идеологији. Начин на који се она у њу укључује јесу можда припадање општем поретку и послушност¹⁶.

Када је реч о аналогiji жена у средњовековној култури са фигурама Еве, Богородице и Марије Магдалене, она је и овде уочљива, нарочито због проповедног тона бестијаријума. Бројна су места где се спомиње Богородица, нарочито у морализаторском делу, и њих није потребно засебно истицати. Када је реч о фигури Еве, она се такође спомиње, нарочито у поглављима где треба приказати искључиво људске особине, нарочито слабости. Иако се не спомиње експлицитно, фигура Марије Магдалене (схваћене као грешнице и покајнице)¹⁷ присутна је јер се спомиње способност жена да лако падну у грех.

Како је садржај сваког средњовековног текста намењен одређеним примаоцима, потребно је размотрити и статус жена као рецепијената овог књижевног жанра. Један бестијаријум из корпуса посвећен је експлицитно наведеној рецепијенткињи: реч је о Аелизи Лувенској, супрузи краља Хенрија I Енглеског. Филип де Таон је, наиме, превео један латински бестијаријум на француски језик поводом краљевског венчања. Ово је, штавише, први превод једног ученог текста са латинског језика на француски. *РТ* обилује проповедним елементима, те се види да је био намењен поуци младе краљице. Међутим, Крап (Krappe 1994) примећује да је могуће да је Филип де Таон овај бестијаријум наменио у ствари краљу, који је био познат као љубитељ лова и природе, и као власник велике менажерије: поука младе краљице путем раскошног књижевног приказа света животиња била би, тако, мотивисана у ствари краљевим афинитетима, те би и на тај начин жена била маргинализована.

Споменимо и рукопис *О* истог бестијаријума, који је посвећен Алиенори Аквитанској (а не Аелизи Лувенској). У посвети (*РТ*, VII–VIII), писар упућује похвале краљици Алеинори, коју назива јемцем

16 Више о фигури девице у поглављу о једнорогу у Frugoni 2022: 140–172.

17 У *Новом завешћу* постоје три женске фигуре (Лк 7, 37–50, Лк 10, 38–42 и Мк 16, 9–12) које су се стопиле у западном хришћанству у култ Марије Магдалене, као грешнице и покајнице (Delarun 2002).

разума, части, доброте, великодушности и лепоте. Занимљиво код ове посвете јесте то што писар релативно брзо упућује молбу краљици да му помогне посредовањем код краља, како би дошао до свог наследства са мајчине стране, пошто је једини наследник. И ова посвета указује на статус краљице у феудалном друштву: иако је несумњиво била једна од најмоћнијих средњовековних владарки, Алиенора Аквитанска није могла дати задњу реч у вези са праведним наследством, већ се она очекивала од краља.

Осим ових експлицитно именованих рецепијенткиња, остала публика је била оба пола. Тиме се може објаснити умерена мизогинија у поуци: како се сматрала природном у средњовековној култури, није се могла елиминисати, а није била изражена јер су и жене припадале публици.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу анализираног, видљиво је да средњовековни аутори француских бестијаријума квалификују женска бића као *gruoi* у односу на центар, тј, на мушкарца; у најбољем случају приказана је као пратиља или као помоћница мушкарцу. Вероватно из тих разлога, у оквиру природњачких описа женска бића приказивана су углавном у улогама у којима мушко биће не може да се нађе, тј. у функцији размножавања. Чак и када то није експлицитно наведено, женска фигура је видно пасивизирана у улози родитељства (супротно биолошкој стварности); у осталим улогама оријентисана је ка мушкарцу. Када је реч о поуци, стиче се утисак да жене нису стигматизоване у већој мери, те да је поука бестијаријума била намењена како мушкарцима тако и женама. Но, опстаје упозоравање на опасност која долази од жена у поглављу о сирени, као и виђење женског карактера као слабијег, у поглављу о хијени. У неким другим случајевима (поглавље о ватреном камењу) јавља се метафорично упућивање на женскост као на искушење уопште узев.

Француски средњовековни бестијаријуми се, дакле, како својим зоолошким садржајем тако и експлицитном поуком, укључују у средњовековни идеолошки контекст, у коме је женскост виђена као инфериорна.

Литература

Извори и скраћенице:

ГН – Кнежевић (прев.) 1986–87: Из божанског бестијаријума Гијома Свештеника из Нормандије (са француског превео Милојко Кнежевић), *Градац* 73–75, Чачак, 70–73.

- G – Meyer (éd.) 1972 : P. Meyer (éd.), *Le Bestiaire de Gervaise*. *Romania*, 1, 420–443.
- GN – Hippeau (éd.) 1852: C. Hippeau (éd.), *Le Bestiaire divin de Guillaume, clerc de Normandie*, Caen: A. Hardel.
- HN – Ernout (éd.) 2003: A. Ernout (éd.), Pline l'Ancien, *Historia naturalis / Histoire naturelle* (tome VIII), Paris: Les Belles Lettres.
- ПБ – Кнежевић (прев.) 1986–87: Из *Бестијаријума* Пјера де Бовеа (са француског превео Милојко Кнежевић), *Градац* 73–75, Чачак, 74–75.
- PB – Mermier (éd.) 1977: G. Mermier (éd.), *Le Bestiaire de Pierre de Beauvais (Version courte)*, Paris: A. G. Nizet.
- PPB – Baker (éd.) 2010: C. A. Baker (éd.), *Le Bestiaire, Version longue attribuée à Pierre de Beauvais*, Paris: Honoré Champion.
- PT – Walberg (éd.) 1900: E. Walberg (éd.), *Le Bestiaire de Philippe de Thaün*, Lund: H. J. Möler, Paris: H. Welter.

Критичка литература:

- Agacinski 2005: S. Agacinski, *Métaphysique des sexes : masculin/féminin aux sources du christianisme*, Paris: Éditions du Seuil.
- Agacinski 2012: S. Agacinski, *Femmes entre sexe et genre*, Paris: Éditions du Seuil.
- Audouin-Rouzeau 2004: F. Audouin-Rouzeau, Animal, in: C. Gauvard, A. de Libera, M. Zink (éds), *Dictionnaire du Moyen Âge*, Paris: P.U.F./Quadrige, 61–63.
- Bachelard 1967: G. Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*, Paris: J. Vrin.
- Bok 2005: G. Bok, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, Beograd: Clio.
- Verdon 2006: J. Verdon, *La Femme au Moyen Âge*, Paris: Éditions Jean-Paul Gisserot.
- Vogt 1985: K. Vogt, 'Devenir mâle' : aspects d'une anthropologie chrétienne primitive, *Concilium*, 202, 95–117.
- Delarun 2002: J. Delarun, Regard des clercs, in : C. Klapisch-Zuber, G. Duby, M. Perrot (éds), *Histoire des femmes en Occident, t. II : Le Moyen Âge*, Paris: Perrin, 33–63, 617–619.
- Duby 1995a: G. Duby, *Dames du XIIe siècle, tome I : Héloïse, Aliénor, Iseut et quelques autres*, Paris: Gallimard.
- Duby 1995b: G. Duby, *Dames du XIIe siècle, tome II : Le souvenir des aïeules*, Paris: Gallimard.
- Evdokimova 1998: L. Evdokimova, Deux traductions du *Physiologus* : le sens allégorique de la nature et le sens allégorique de la Bible, *Reinardus*, 11, 53–66.
- Zucker 2004: A. Zucker, *Physiologos : le bestiaire des bestiaires (texte traduit du grec, introduit et commenté par Arnaud Zucker)*, Grenoble: Éditions Jérôme Millon.
- Zumthor 2000: P. Zumthor, *Essai de poétique médiévale*, Paris: Éditions du Seuil.
- Quéré 1997: F. Quéré, *Les femmes et les Pères d'Église*, Paris: Desclée de Brouwer.
- Klapisch-Zuber 1999: Masculin/féminin, in : J. Le Goff, J-C. Schmitt (éds), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris: Fayard, 655–667.
- Krappe 1944: A. H. Krappe, The Historical Background of Philippe de Thaün's *Bestiaire*, *Modern Language Notes*, 59/5, 325–327.
- Leclercq-Marx 2014: J. Leclercq-Marx, *La sirène dans la pensée et dans l'art de l'Antiquité et du Moyen Âge*. <https://koregos.org/fr/jacqueline-leclercq-marx_la

sirene-dans-la-pensee-et-dans-l-art-de-l-antiquite-et-du-moyen-age/4389/>. 30.04.2022.

Lett 2000: D. Lett, 'Tendres souverains' : historiographie et histoire des père au Moyen Âge, in: J. Delumeau, D. Roche (éds), *Histoire des pères et de la paternité*, Paris: Larousse, 17–40.

McCulloch 1962: F. McCulloch, *Mediaeval Latin and French Bestiaries*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Nešković 2004: R. Nešković, *Srednjovekovna filozofija: Cogito i Credo*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Панић 2014: М. Панић, Женскост у средњовековној симболици: грлица, сирена и хијена у француским бестијарима, Београд: *Филолошки преглед*, XLI (1), 67–84.

Panić 2020: M. Panić, Une répétition en train de disparaître : la *senefiance* dans les textes sur la nature aux XIIe et XIIIe siècles, in: L. Abd-elrazak, V. Dusailant-Fernandes (éds), *La répétition dans les textes littéraires du Moyen Âge à nos jours*, New York/ Bern/ Berlin/ Brussels/ Vienna/ Oxford/ Warsaw: Peter Lang, 47–60.

Platon 1964: Platon, *Gozba ili O ljubavi* (preveo Miloš N. Đurić), Beograd: Rad.

Pastoureau 2004: M. Pastoureau, *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*, Paris: Éditions du Seuil.

Pastoureau 2008: M. Pastoureau, *Les animaux célèbres*, Paris: Arléa.

Pastoureau 2011: M. Pastoureau, *Bestiaires du Moyen Âge*, Paris: Éditions du Seuil.

Pasturo 2016: Ko je kralj životinja? (prevela s francuskog Marija Panić), *Polja*, 498, 49–56.

Régnier-Bohler (éd.) 2006: D. Régnier-Bohler (éd.), *Voix de femmes au Moyen Âge : savoir, mystique, poésie, amour, sorcellerie, XIIe-XVe siècle*, Paris: Laffont.

Cintré 2012: R. Cintré, *Bestiaire médiéval des animaux familiers*, Rennes: Éd. Ouest-France.

Томин 2011: С. Томин, „Мужаствена жена”. О једном топосу српске књижевности средњег века, у: Д. Бошковић (ур.), *Жене, род, идентитет, књижевност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 87–96.

Trachsler 2012: La pire de toutes les bêtes. Observations sur l'hyène médiévale, *Reinardus*, 24, 201–214.

Fedou 2010a: M. Fedou, Docteurs de l'Église, in: A. Vauchez, *Christianisme : dictionnaire des temps, des lieux et des figures*, Paris: Seuil, 180–182.

Fedou 2010b: M. Fedou, Pères de l'Église, in: A. Vauchez, *Christianisme : dictionnaire des temps, des lieux et des figures*, Paris: Seuil, 454–457.

Frugoni 2022: C. Frugoni, *Vivre avec les animaux au Moyen Âge* (traduit par Lucien d'Azay), Paris: Les Belles Lettres.

Charbonneau-Lassay 2006: L. Charbonneau-Lassay, *Le Bestiaire du Christ*, Paris: Albin Michel.

Marija Panić / LES FIGURES FÉMININES DANS LES BESTIAIRES FRANÇAIS MÉDIÉVAUX: LA BIOLOGIE REPRÉSENTÉE PAR LE BIAIS DE L'IDÉOLOGIE

Résumé / L'article examine la représentation et la valorisation de la féminité dans le corpus formé par cinq bestiaires français traditionnels du XIIe et du XIIIe siècle : le *Bestiaire* de Philippe de Thaon, le *Bestiaire* de Gervaise, *Le Bestiaire divin* de Guillaume de Normandie, le *Bestiaire* de Pierre de Beauvais et le *Bestiaire* du pseudo-Pierre de

Beauvais. Notre analyse démontre que les figures féminines (humaines et animales) sont représentées dans le corpus conformément avec l'idéologie de cette époque, notamment avec la valorisation des sexes dans le Moyen Âge, héritée de la culture judéo-chrétienne et de l'antiquité grecque et latine.

Mots-clés : féminité, animal, *Physiologus*, bestiaire, tourterelle, sirène, hyène, licorne, littérature française médiévale

Примљен: 3. маја 2022.

Прихваћен за штампу маја 2022.